

## **Рецензия**

от проф. дпн Румен Иванов Стаматов –

**Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”**

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научната степен

**„доктор”**

в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки;

професионално направление 3.2. Психология

докторска програма: Психология на труда и професионална диагностика

**автор: Йорданка Минчева Динева**

**тема: „ Влиянието на личностните характеристики върху професионалния стрес при военнослужещите “**

### **1.Общо описание на представените материали**

По избор от научното жури съм определен за негов член по процедурата за защита на дисертационен труд на тема „ **Влиянието на личностните характеристики върху професионалния стрес при военнослужещите “** за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2. Психология, докторска програма: Психология на труда и професионална диагностика. Автор на дисертационния труд е **Йорданка Минчева Динева** –докторант към катедра „Психология”, отчислен с право на защита.

Представеният от **Йорданка Минчева Динева** комплект материали е на хартиен носител и е в съответствие с изискванията на ЗРАСРБ, Правилника за приложението му и Правилника за развитие на академичния състав на ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ”. Той включва всички необходими документи. Докторантката е приложила и съответните публикации.

### **2. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи.**

Темата на дисертационното изследване е актуална в научно – изследователски и в практически аспект. Темата за професионалния стрес е непосредствено свързана с психичното и физическото здраве, с професионалната самоопределеност, удовлетвореност и продуктивност в работата и е с непосредствено влияние върху опитите за осмисляне на ефективността на интервенциите за неговото отслабване и засилването на устойчивостта към негативните въздействия. В предложеното изследване актуалността е изразена в опита да се постигне едно разширено разбиране върху отношенията между стреса

задълбочаващата се криза в отделните аспекти от човешкия живот и спецификата на професионалната дейност в Българската армия. Актуалността на темата се открива особено силно в контекста на налагащите се значителни промени в Българската армия, свързани с привеждането на военната доктрина в съответствие със съвременните военно-политически обстоятелства, със сериозните изменения не само във военната стратегия, структури, въоръжение и пр., но и в цялостната позиция на военнослужещия.

### **3. Познаване на проблема**

Докторантката се опитва обосновано да постигне целта на дисертационното изследване, както и преследваните задачи със съответните методи на теоретичното и емпиричното изследване. Теоретичният анализ е насочен към осмисляне основно на три концепта - професионален стрес, детерминанти на професионалния стрес и стратегии за справяне. Стресът е разгледан в контекста на когнитивната и поведенческата парадигма като са отбелязани специфичните особености на професионалния стрес в условията на армията. Причините за стреса са очертани на различни равнища и са обединени около социални, персонални и професионални фактори като се отчита спецификата на дейността и йерархичността на отношенията в армията. Проследени са също и различните кратковременни и дълговременни ефекти от стреса върху служителите –върху продуктивността в тяхната дейност и удовлетворителност на отношенията. Бих искал да отбележа и задълбочения анализ върху стратегиите за управление на стреса в условията на армията. Считаю че подборът на изследваните конструкти е адекватен на темата за професионалния стрес, което задава и възможностите за едно задълбочено емпирично проучване

### **4. Методика на изследването**

Методиката отразява основния замисъл на изследването и на концептуалното му осмисляне. Самата методика включва:

#### **Въпросник за оценка на тревожността STAI форма Y**

Наличието и интензивността на преживяване на състояние на “тревожност” у изследваните лица се измерва чрез самооценъчния тест на Чарлз Спилбъргър STAI форма Y. Създаден е въз основа на трите най-широко използвани тестове за измерване на тревожност: скалата за оценка на манифестирана тревожност на Тейлър, скалата на Уелш и IPAT-скалата на Кетел. STAI форма Y е самооценъчен въпросник с широко приложение както в изследователската практика, така и в клиничната работа. Адаптиран е за българска културна среда от Д. Щетински и Ив. Паспаланов (1989). Въпросникът е с висока надеждност - Cronbach's Alpha>0,90.

#### **Въпросник за социална подкрепа от близки приятели**

Скалата за социална подкрепа на Cutrona и Russell измерва наличието или липсата на шестте функции на социална подкрепа, получени от близки приятели, нужни, за да се чувства всяка личност адекватно подкрепена.

Въпросникът е адаптиран от Г. Карастоянов и притежава добра конструктор-валидност и надеждност, и съдържа шест подскали.

#### **Въпросник за предпочитани стратегии за справяне със стреса**

Методът преодолява ограничения на скалата за начини на справяне. Включени са повече специфични копинг стратегии, които могат да бъдат интересни от теоретична гледна точка; избягнати са някои двусмислено формулирани айтеми; използван е основно емпиричният подход при първоначалното формулиране на айтемите, като в основата на разработването на въпросника лежат два основни теоретични модела – този на Лазаръс и моделът за себeregулацията на поведението.

Въпросникът оценява различните начини, по които хората обикновено отговарят на стреса посредством изследване на специфичните стратегии, които използват, разграничени в 14 скали, всяка от които включва по четири айтема.

Въпросникът е адаптиран от А. Русинова-Христова и Г. Карастоянов, и е със сравнително добра вътрешна консистентност (Cronbach's Alpha > 0,60).

#### **Въпросник за устойчивост на стрес**

Въпросникът е съставен от В. Русинова и С. Жильова. Съдържа 21 твърдения, на 10 от айтемите се приписват балове, които се точкуват право, а останалите 11 – обратно. Устойчивостта към стрес се анализира като комплексна личностна характеристика. Надеждността на въпросника е Cronbach's Alpha 0,64. Изследваните лица отговарят по 4 степенна Ликертова скала. По-висок бал на отговорите – по-висока устойчивост на стрес.

#### **Въпросник за изследване източниците на напрежение в армейската среда**

(модификация от В. Русинова и Й. Динева по Купър)

При тази теоретична постановка се налага структуриране на въпросник за причините на стрес в армейската среда от гледна точка на организацията на дейността. От изследваните лица се иска да определят до каква степен изброените във въпросника потенциални източници на напрежение в работата им влияят върху тях. Те отговарят на 40 въпроса по 6 степенна скала за отговор тип Ликерт. Общата надеждност на въпросника по "Cronbach's Alpha" е изключително висока – 0,91. По-високите стойности – по-голямо напрежение в работата.

### **5. Характеристика и оценка на дисертационния труд**

Дисертационният труд е с обем 244 страници в основния текст, който включва 18 таблици, 10 фигури и 10 приложения. Структурата включва увод като въведение в изследователската тема, две глави, изводи и обобщения, заключение, използвана литература и приложения. Библиографията е със 159 заглавия - 82 на български език, 71 на английски език и 6 на руски език. Самото изследване е структурирано в две части – теоретична, която представя основните концепти, около които се изгражда изследването и емпирична, която е представена от цели, задачи, хипотези, инструменти на изследването с подробно описание на психометричните характеристики и различните анализи, в контекста

на формулираните хипотези. Представените анализи и изводи са представителни за усилията на докторанта и подкрепят верификацията на получените резултати.

## **6. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката**

За оценката на едно дисертационно изследване могат да се приемат следните критерии:

- новост – собствен принос при решаването на изследователския проблем;
- научна ерудиция, изразена в обективността и коректността на представените идеи и възгледи при теоретичното разглеждане на темата и при обзора на литературните изследвания както и в подбора на методиките и анализа на емпиричните данни;
- подробно описание на методиките на изследването и на техните психометрични характеристики;
- коректно представяне на емпиричните данни като се използват статистически методи и анализи на резултатите;
- авторови приноси и препоръки, относно използването на резултатите от научните изследвания.

Приносите на Йорданка Минчева Динева са съдържателно обобщени и отговарят на проведеното изследване. Като цяло бих искал да отбележа следните положителни моменти:

Проследени са влиянията на личностните характеристики – личностна, ситуативна тревожност и устойчивост на стрес върху професионалния стрес за армейската среда, което до сега не е правено.

Изследването установява:

-ефективността на използването на проблемно фокусирани стратегии на справяне със стреса, търсенето на социална подкрепа и насочване към положителното при намаляване на тревожната симптоматика - оказваната адекватна лидерска подкрепа води до избягване на несигурността в работната среда, до позитивно възприемане и по-добро интегриране в организацията, до усещане за сигурност и успех;

-значителни взаимозависимости между личностните характеристики (личностна и ситуативна тревожност и устойчивост на стрес) и изживяването на професионален стрес в армейската среда.

Модифициран е въпросник за източниците на напрежение за армейската среда, който дава възможност за провеждане на актуални лонгитюдни изследвания на факторите на работната среда предизвикващи стрес. Обогатена е методиката на Купър „Индикатор на професионален стрес” с три нови личностни характеристики.

Представени са възможности за оценка на конкретната ситуация свързана със ситуативната, личностната тревожност и устойчивост на стрес, социалната подкрепа и факторите на стреса в групата на кадровите военнослужещи в продължение на 10 години и

дават възможност за оптимизиране работата с тях, с цел намаляване на професионалния стрес.

Това ми дава основание да отбележа, че изследването има приноси, които могат да намерят израз в опитите за преосмислянето на педагогическото взаимодействие и при търсенето на пътища за подобряване на професионалната самоопределеност на учителите.

## **8. Преценка на публикациите по дисертационния труд**

Публикациите на темата на дисертационния труд са под формата на статии и отговарят на изискванията.

## **9. Лично участие на докторанта**

Йорданка Минчева Динева е била докторант към катедра „Психология“. Тя е реализирала самостоятелно цялото дисертационно изследване. Текстът, получените резултати и приноси са нейно лично дело.

## **10. Автореферат**

Авторефератът съдържа основните постановки в дисертационния труд, резултатите и техния анализ. Считаю, че е адекватен на дисертационния труд и обективно отразява теоретичните анализи и основните резултати, представени в съдържанието на изследването.

## **11. Лични впечатления**

Бих искал да отбележа, че Йорданка Минчева Динева притежава задълбочени познания в изследвана област, съчетани с отговорност и с оригинален подход към емпиричното разглеждане на темата, което обогатява разбиранията за отношенията между професионалния стрес, факторите, които влияят върху неговия генезис и стратегиите за справяне.

## **12. Препоръки за бъдещо използване**

Предлагам основния текст на дисертацията да се разшири като се наблегне на търсенето на пътища за преодоляването на професионалния стрес и постигането на висока удовлетвореност от работата и психично благополучие.

## **Заклучение**

Дисертационният труд показва, че докторантката Йорданка Минчева Динева притежава задълбочени познания по темата на дисертацията. Смятам, че кандидатката отговаря на условията и реда за присъждане на образователната и научната степен „доктор“ по Закона за развитие на академичния състав в Република България, ППЗРАС, Правилника за развитие на академичния състав на ЮЗУ „НЕОФИТ РИЛСКИ“. След изтъкнатите аргументи, както и на цялостната положителна оценка за извършеното дисертационно

изследване, предлагам на научното жури да гласува положително и да присъди образователната и научна степен „доктор” на Йорданка Минчева Динева, за което давам и своя утвърдителен вот.

13 04 2017 г.

Рецензент:

/проф. Румен Стаматов/